

ПУБЛИКАЦИЈЕ АСТРОНОМСКОГ ДРУШТВА “РУЂЕР БОШКОВИЋ”
PUBLICATIONS OF THE ASTRONOMICAL SOCIETY “RUDJER BOŠKOVIĆ”

Св. 17
№. 17

ЗБОРНИК РАДОВА КОНФЕРЕНЦИЈЕ
РАЗВОЈ АСТРОНОМИЈЕ КОД СРБА IX

Београд, 18-22. април 2017.
уредник Милан С. Димитријевић

PROCEEDINGS OF THE CONFERENCE
DEVELOPMENT OF ASTRONOMY AMONG SERBS IX

Belgrade, April 18-22, 2017
ed. by Milan S. Dimitrijević

Belgrade, 2018

ЗБОРНИК РАДОВА КОНФЕРЕНЦИЈЕ

РАЗВОЈ АСТРОНОМИЈЕ КОД СРБА IX

Београд, 18-22. април 2017.

уредник Милан С. Димитријевић

PROCEEDINGS OF THE CONFERENCE

DEVELOPMENT OF ASTRONOMY AMONG SERBS IX

Belgrade, April 18-22, 2017

ed. Milan S. Dimitrijević

**БЕОГРАД
2018**

PUBLICATIONS OF THE ASTRONOMICAL SOCIETY "RUDJER BOŠKOVIĆ"

SCIENTIFIC COMMITTEE

dr Milan S. Dimitrijević - CHAIRMAN

Prof. dr Nikola Cvetković
dr Miodrag Dačić
Prof. dr Radomir Djordjević
academician Vladan Djordjević
academician Vojislav Marić
Prof. dr Žarko Mijajlović
Prof. dr Milivoje Pavlović
Prof. dr Nadežda Pejović
dr Luka Č. Popović
M.Sc. Vojislava Protić-Benišek
Milan Radovanac
Prof. dr Efstratios Theodossiou
dr Aleksandar Tomić
dr Milcho Tsvetkov

LOCAL ORGANIZING COMMITTEE

dr Miodrag Dačić - CO-CHAIRMAN
Milan Jeličić - CO-CHAIRMAN

Jovan Aleksić
Prof. dr Nikola Cvetković
dr Milan S. Dimitrijević

Cover: Tatjana Milovanov, according to design of Lidija Maćej

On the first cover: Bardu spyglass of althazimut mount on artificial hill, so called "astronomical hill", in old Belgrade observatory (M. Jeličić, Development of astronomy among Serbs VIII, p. 130).

On the back cover: The view of nearly 10,000 galaxies called the Hubble Ultra Deep Field. The snapshot includes galaxies of various ages, sizes, shapes, and colours. The smallest, reddest galaxies, may be among the most distant known, existing when the universe was just 800 million years old. The image required 800 exposures taken over the course of 400 Hubble orbits around Earth. The total amount of exposure time was 11.3 days, taken between Sept. 24, 2003 and Jan. 16, 2004.

Text arrangement: Tatjana Milovanov

Published and copyright © by Astronomical Society "Rudjer Bošković", Kalemegdan, Gornji Grad 16, 11000 Belgrade, Serbia

President of the Astronomical Society "Rudjer Bošković":
dr Miodrag Dačić

Financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of Serbia

ISBN 978-86-89035-09-4

Production: Skripta Internacional, Mike Alasa 54, Beograd in 100 copies

ПАВЛЕ КЕНЂЕЛАЦ У ДЕЛИМА ИЗ 19. ВЕКА НА НЕМАЧКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

МИЛИЦА М. ТОМИЋ¹ и БОЈАН М. ТОМИЋ²

¹докторанд на студијама при Универзитету у Београду, смер
Историја и филозофија природних наука и технологије, Београд

²Институт за мултидисциплинарна истраживања Београд,
Универзитет у Београду, Кнеза Вишеслава 1, 11030 Београд
E-mail: tomic.milica.bg@gmail.com, bojantomiac@imsi.rs

Резиме: Рад представља тежњу за објективним сагледавањем и вредновањем прегаса на пољу науке и образовања који су били зачетници природних наука код Срба. Документовано је појављивање имена и дела Павла Кенђелца у међународним изворницима. Извори на немачком језику из 30-их и 40-их година 19. века су путопис *Reise in Serbien im Spätherbst 1829*, часопис *Blätter für literarische Unterhaltung*, путопис *Das Fürstenthum Serbien, seine Bewohner, deren Sitten und Gebräuche*, енциклопедија *Universal-Lexikon, oder Vollständiges encyclopädisches Wörterbuch*, као и њено проширено издање *Universal-Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart oder Neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe*. На енглеском језику извор је *Historical View of the Language and Literature of the Slavic Nations*, објављен 1850. године. Запажа се да је у два поменута путописа Кенђелчево дело *Jestestvosловије* сврстано у одељак *Математичке науке, физика, природна историја*.

Кључне речи: Павле Кенђелац, немачки изворници, енглески изворници, историја науке

1. УВОД

Објективно вредновање оних који су активно учествовали у формирању природних наука код Срба важно је за историју науке а повлачи импликације које нису само научне и образовне, него и шире друштвене. Са тим циљем извршено је истраживање међународне рецепције личности која је била савременик формирању високог школства, а тиме и науке међу Србима, као и савременик формирању модерне српске државе, а чије је стваралаштво

носило карактеристике вишеструко тешких околности за Србе на прелазу из 18. у 19. век – архимандрита Павла Кенђелца (1766 – 1834).

Почетак рада садржи кратко подсећање на примере уважавања његових дела, чему следе резултати истраживања спомена његовог имена и научног рада у делима из 30-их и 40-их година 19. века на немачком језику и делу из 1850. године на енглеском језику.

Постоји више разлога за бављење овом темом у оквирима конференције „Развој астрономије код Срба”. Први је тај што у свом делу из природних наука, *Јестествословију*, Кенђелац обрађује и теме из астрономије, а дотиче се и методологије науке. Други разлог је поменуто настојање за објективним вредновањем пионира у науци међу Србима, а трећи тај што је управо на конференцији „Развој астрономије код Срба VI”, 2010. године, излагано о његовом животу и делу и дата препорука за усмерење будућих истраживања (Вуца, 2011). Приметна је разлика у доступној литератури у вези са овим учењаком данас, у односу на 2010. годину. Неки од постављених задатака сада су решени. Посебно је значајан напредак по питању превода – објављени су преводи његовог *Јестествословија* (Кенгелац, 2011; Кенгелац, 2015) и *Аутобиографије* (Бугарски, 2012). Темељно је обрађена проблематика његовог лоцирања у историји природних наука код Срба (Томић и Томић, 2017).

2. ПРЕПОЗНАТЉИВОСТ МЕЂУ СРБИМА И МЕЂУ ОСТАЛИМ НАРОДИМА

Недовољна препознатљивост његовог лика међу Србима није случајна. Разлози за постојање таквог пропуста, као и чињенице да његова личност није долично валоризована у односу на његове савременике чије деловање обухвата природне науке, леже у замршеној проблематици времена у којем је живео.

Док савремени истраживачи Кенђелчевог дела тврде да је могао бити „српски Плиније или Бифон“ (Грубић и Јовановић, 2010, 52), међу Кенђелчевим савременицима било је оних који су радили противно остварењу његових потенцијала. Имао је Кенђелац подршку, како међу Србима, тако и изван српских земаља, нарочито у Русији, али је његов живот по повратку са школовања у страним земљама обележен спутавањима за шта је у највећој мери заслужан карловачки митрополит Стефан Стратимировић (1757 – 1836). Митрополит се у томе делимично руководио страхом за очување нације. Свој страх, повезан са објективним околностима у којима се налазио српски народ, Стратимировић је, гледано са историјске дистанце, неоправдано усмерио према личности Павла Кенђелца.

Постоји више потврда квалитета Кенђелчевих дела. Његово *Јестествословије*, наводи се као једно од првих граматичких полемика. Оно је део збирке старих књига у Дигиталној библиотеци Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду под називом *Старе и ретке*

граматике и граматичке полемике као први од 15 дигиталних докумената (*Старе и ретке...*). У Предговору првом издању српског рјечника у којем даје оцену стања у погледу књижевног језика код Срба Вук Стефановић Караџић (1787 – 1864) наводи да је Павле Кенђелац у *Јестествословију* први приметио да на српском језику писци не поштују никаква граматичка правила, него да важе правила „баба Смиљане“ (Кенгелац, 2011, 15), јер су све до тада написане књиге писане неуједначено, по тренутном нахођењу аутора (Стефановић Караџић, 1935). Његов начин писања хвалио је и Јован Стерија Поповић (1806 – 1856) (Церовић, 2011, 46-7). Његова дела веома су добро прихваћена у највишим руским државним, образовним и научним установама а високо их је оценио председник Руске академије наука Александар Семјонович Шишков (Алекса́ндр Семёнович Шишков, 1754 – 1841) (Церовић, 2011, 45-6). Као студент примио је на поклон личну сабљу пруског краља Фридриха Виљема II Великог.

3. НЕМАЧКИ ИЗВОРНИЦИ

Павле Кенђелац помиње се у књигама, енциклопедијама и часописима на немачком језику из 30-их и 40-их година 19. века као писац *Јестествословија* (*Naturgeschichte*), *Всемирнаго сбитијасловија* (*Allgemeine Weltgeschichte*) или оба.

Једно од таквих дела је путопис *Путовање у Србију у години 1829* (*Reise in Serbien im Spätherbst 1829*) чији је аутор образовани пруски војник и путописац Ото Дубислава фон Пирх (Otto Ferdinand Dubislav von Pirch, 1799 – 1832) а које садржи списак значајних српских аутора и њихових дела сортираних по областима (von Pirch, 1830, 171, 174). У одељку *Историја, географија, статистика, етнографија и биографија* Кенђелац се помиње као писац дела *Всемирнаго сбитијасловија*, док се у одељку *Математичке науке, физика, природна историја* (*Mathematische Wissenschaften, Physik, Naturgeschichte*) помиње као аутор *Јестествословија*.

У часопису *Листови за литерарну разоноду* (*Blätter für literarische Unterhaltung*) се под насловом *Најновији поглед на српску литературу* Кенђелац помиње као писац *Јестествословија* и *Всемирнаго сбитијасловија* (*Blätter für...*, 1831).

Путопис *Кнежевина Србија, њени становници, њихови обичаји и традиција, I део* (*Das Fürstenthum Serbien, seine Bewohner, deren Sitten und Gebräuche*), чији је аутор професор и библиотекар Паул Посарт (Paul Anton Fedor Konstantin Possart, 1808 – 1860) садржи опис историјских, политичких, географских, друштвених и осталих прилика у Србији са навођењем значајних аутора и дела у свим областима. Кенђелац се у њему помиње на два места, на исти начин као у путопису *Путовање у Србију у години 1829*. *Јестествословије* је и овај пут сврстано у одељак *Математичке науке*,

физика, природна историја (*Mathematische Wissenschaften, Physik, Naturgeschichte*) (Possart, 1837, 99, 101).

У енциклопедији *Универзални лексикон, или Енциклопедијски речник* (*Universal-Lexikon, oder Vollständiges encyclopädisches Wörterbuch*), том 20, аутора Хајнриха Аугуста Пирера (Heinrich August Pierer), као и у њеном проширеном издању *Универзални лексикон прошлости и данашњице, или Најновији енциклопедијски речник науке, уметности и пословања* (*Universal-Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart oder Neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe*), том 28, Кењелац се наводи у одредници *српска књижевност* (односно *српски језик и књижевност* у проширеном издању) унутар историјског дела као аутор *Всемирнаго сбитијасловија и Јестествословија* (Pierer, 1835, 659; Pierer, 1845, 253).

Reise in Serbien
im
Spätherbst 1829.

Von
Otto v. Pirch,
Premier-Lieutenant im Königlich Preussischen
Ersten Garde-Regiment.

Zwei Theile.
Erster Theil.

© Berlin,
bei Ferdinand Dammier.
1830.

Das
Fürstenthum Serbien,
seine
Bewohner, deren Sitten und Gebräuche.

Drey Reisen.
Historisches und Geographisches.

Von
Prof. Dr. P. A. Fed. Possart,
Mitglied der Societät für geschichtliche, insbesondere vergleihende Kunde
der Hauptprovinz Europa's, in Frankfurt a. M., u. s. w.

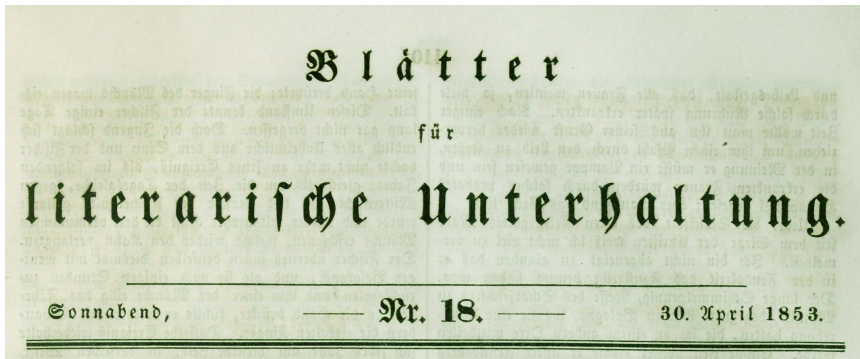
Mit einer Titeloignette.

Harzstadt.
Druck und Verlag von Carl Wilhelm Leske.
1837.

Слика 1: Насловна страна путописа *Reise in Serbien im Spätherbst 1829*.

Слика 2: Насловна страна путописа *Das Fürstenthum Serbien, seine Bewohner, deren Sitten und Gebräuche*.

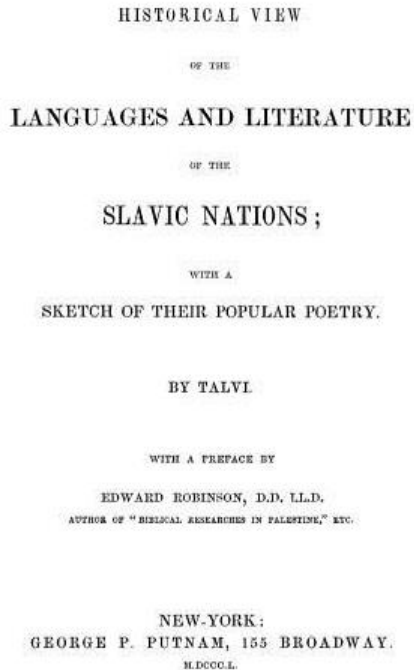

Слика 3: Заглавље једног примерка часописа *Blätter für literarische Unterhaltung*.

Слика 4: Насловна страна једног тома енциклопедије *Universal-Lexikon, oder Vollständiges encyclopädisches Wörterbuch*.

Слика 5: Насловна страна дела *Historical View of the Language and Literature of the Slavic Nations*.

4. ЕНГЛЕСКИ ИЗВОРНИК

На енглеском језику Кенђелац се помиње у делу *Историјски преглед језика и књижевности словенских народа (Historical View of the Language and Literature of the Slavic Nations)* из 1850. године као битан аутор историјске литературе (Talvi, 1850, 112). Ауторка под псеудонимом Талвиј – скраћено од Тереза Албертин Луиз фон Јакоб-Робинсон (Therese Albertine Luise von Jakob Robinson, 1797 – 1870) промовисала је српске народне песме у Немачкој, Европи и свету, а ову књигу је објавила у Америци.

5. ЗАКЉУЧАК

Наведене чињенице упућују на то да је име Павла Кенђелца било познато у интелектуалним круговима људи преасводно у Немачкој, затим у Америци, а последично и у другим земљама.

Документовано је присуство имена и дела Павла Кенђелца као значајног српског аутора из историје и „природне историје“ (Naturgeschichte) у међународним изворницима на немачком и енглеском језику у виду путописа, часописа, енциклопедија и трактата. Уочава се да се његово дело *Јестествословије* појављује у књигама унутар одељка *Математичке науке, физика, природна историја*.

Захвалница

Рад је настао у оквиру пројекта *Теорија и пракса науке у друштву: мултидисциплинарне, образовне и међугенерациске перспективе* (ОИ 179048 – област друштвених наука), финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Извори

- Blätter für literarische Unterhaltung*, 45, 14. Februar 1831.
Бугарски, С.: 2012, Аутобиографија архимандрита Павла (Кенгелца), *Зборник Матице српске за историју*, 86, 67–77.
Кенгелац, П.: 2015, *Јестествословије*, Матица српска, Нови Сад.
Кенгелац, П.: 2011, *Природослов*, у: *Јестествословије (Природослов)*, фототипско извање са преводом, Историјски архив Кикинда, Кикинда.
Pierer, H. A.: 1835, *Universal-Lexikon, oder Vollständiges encyclopädisches Wörterbuch*, 20, Altenburg.
Pierer, H. A.: 1845, *Universal-Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart oder Neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe*, 28, Altenburg.
von Pirch, O. F. D.: 1830, *Reise in Serbien im Spätherbst 1829*, Zweiter Theil, Dümmler, Berlin.

Possart, P. A. F. K.: 1837, *Das Fürstenthum Serbien, seine Bewohner, deren Sitten und Gebräuche*, C. W. Leske, Darmstadt.

Talvi: 1850, *Historical View of the Language and Literature of the Slavic Nations*, New-York.

Литература

Вуца, П.: 2011, *Живот и дело Павла Кенџелца*, у: Зборник радова конференције „Развој астрономије код Срба VI”, Публ. Астр. друш. “Руђер Бошковић” бр. 10, 429-437

Грубић, А., Јовановић, М.: 2010, *Павле Кенџелец (1766–1834)*, у: *Живот и дело српских научника, књига 12*, САНУ, Београд, 1–72.

Старе и ретке граматике и граматичке полемике, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Универзитет у Београду.

[http://www.ubsm.bg.ac.rs/cirilica/zbirka/knjiga/stare-i-retke-gramatike-i-gramaticke-
polemike](http://www.ubsm.bg.ac.rs/cirilica/zbirka/knjiga/stare-i-retke-gramatike-i-gramaticke-polemike) .

Стефановић Караџић, В.: 1935, *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Штампарија Краљевине Србије, Београд.

Томић, Б. М., Томић М. М.: 2017, Проблем лоцирања места архимандрита Павла Кенџелца у историји природних наука код Срба, *Црквене студије*, **14**, 717-732.

Церовић, Љ.: 2011, *Павле Кенџелац – преци, сеобе, завичај, живот, дело*, у: *Јестествословије (Природослов), фототипско извање са преводом*, Историјски архив Кикинда, Кикинда.

PAVLE KENGELAC IN GERMAN AND ENGLISH WORKS OF THE 19TH CENTURY

This work aims to objectively observe and evaluate those actors in the field of science and education who were founders of natural sciences among Serbs. Appearance of the name and works of Pavle Kengelac in international sources is documented here. Sources in German from the 30's and 40's of the 19th century are a travelogue *Reise in Serbien im Spätherbst 1829*, a journal *Blätter für literarische Unterhaltung*, a travelogue *Das Fürstenthum Serbien, seine Bewohner, deren Sitten und Gebräuche*, an encyclopedia *Universal-Lexikon, oder Vollständiges encyclopädisches Wörterbuch*, as well as its extended edition *Universal-Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart oder Neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe*. In English, source is *Historical View of the Language and Literature of the Slavic Nations*, which was published in 1850. It can be noticed that Kengelac's work *Јестествословије* was classified in chapter *Mathematical Sciences, Physics, Natural History (Mathematische Wissenschaften, Physik, Naturgeschichte)*.

Key words: Pavle Kengelac, German sources, English sources, history of science

Слика 16: Ђорђе Петковић.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

520/524(497.11)(091)(082)

521(497.11):929(082)

КОНФЕРЕНЦИЈА Развој астрономије код Срба (9 ; 2017 ; Београд)

Зборник радова Конференције Развој астрономије код Срба, IX, Београд, 18-22. април 2017. / уредник Милан С. Димитријевић = Proceedings of the Conference Development of Astronomy among Serbs, IX, Belgrade, April 18-22, 2017 / ed. Milan S. Dimitrijević. - Београд = Belgrade : Astronomical Society "Rudjer Bošković", 2018 (Beograd : Skripta Internacional). - 888 стр. : илустр. ; 25 cm. - (Публикације Астрономског друштва "Руђер Бошковић" = Publications of the Astronomical Society "Rudjer Bošković" ; св. 17)

Тираж 100. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз већину радова. - Summaries. - Регистар.

ISBN 978-86-89035-09-4

1. Димитријевић, Милан С., 1947- [уредник]

а) Астрономија - Историја - Србија - Зборници б) Астрономи - Србија - Зборници

COBISS.SR-ID 257930252